

R. FLORESCU și R. CIOBANU

PROBLEMA STĂPÎNIRII BIZANTINE ÎN NORDUL DOBROGEI ÎN SEC. IX.-XI

Titlul lexiconului lui Photios¹ — patriarh de Constantinopol — în care este inclusă dedicația către protospatarul Toma, arhonte de Lykostomion, constituie temeiul deschiderii unei noi discuții privind regimul politic și organizarea militară și administrativă din Dobrogea, între sec. VII și X e.n.

Deși cunoscut încă din sec. XIX² acest text a fost pus în adevărata lui valoare de Hélène Ahrweiler³ care a stabilit existența unui comandament maritim bizantin, începând eventual din sec. VIII, dar atestat cu siguranță din sec. IX, comandament comportând și o jurisdicție teritorială⁴.

¹ Photius patriarh de Constantinopol între anii 857—867 și 877—886 a dedicat câteva manuscrise ale lexiconului său intitulat *Myrion byblion* unui fost elev, protospatarul Toma, arhonte de Lykostomion. Dedicția a fost inserată exclusiv în titlurile acelor arhetipuri adresate lui Toma și care după părerea unor cercetători sînt în număr de două, celelalte exemplare fiind copie (cf. P. Ș.-Năsturel — *Revue des études Sud-Est Européennes*, IV/1966 (3—4), p. 649).

² Titlul Lexiconului lui Photius cuprinzînd dedicația adresată lui Toma a fost transcris integral de Karl Krumbacher, dar a trecut neobservat și nu i s-a dat importanța cuvenită, deși ulterior numeroși istorici l-au menționat. (K. Krumbacher — *Geschichte der Byzantinische Literatur*, vol. II, p. 519 și bibliografia de la p. 523).

³ Hélène Ahrweiler — *Byzance et la mer — La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe—XVe siècles* — Paris, 1966, pp. 57 și N2 ; 89 și N 1. 90, 101.

⁴ Fostul oraș bizantin, reședință a unui comandament naval, Lykostomion, plasată de H. Ahrweiler, pe baza consultării hărților medievale la gurile Dunării, a fost identificat de O. Iliescu *Localizarea vechiului Lykostomo* — lucrare în manuscris — prezentată sub forma unei comunicări la Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor — decembrie 1965) și de R. St. Ciobanu (*Aspecte ale civilizației portuare în Dobrogea la sfîrșitul secolului XIII și în secolul XIV — Pontica* III/1970, p. 297, 329), cu actuala așezare Periprava, în fața Vîlcovului. În jurul sediilor comandamentelor flotei maritime, după cum demonstrează H. Ahrweiler se întindea teritoriul subordonat arhontului conducător al themei maritime, legate de Constantinopol, exclusiv prin flotă. Cf. H. Ahrweiler. *Op. cit.*, p. 58—60.

Pentru o altă localizare a Lykostomului: *Fontes historiae Daco-Romanae*, București, 1970, II, p. 637 N. 1.

Interpretarea nouă a eruditei învățate franceze, pune sub semnul întrebării temeinicia vechiului punct de vedere — general și de cele mai multe ori tacit acceptat — după care întreaga Dobrogea, a constituit parte integrantă din primul țarat bulgar de la sfârșitul sec. VII e.n.⁵ și pînă la recucerirea bizantină din vremea lui Ioan Tzimiskes⁶. Plecînd de la această interpretare și reluînd totodată o mai veche idee a lui N. Iorga⁷, cîțiva specialiști români au încercat o nouă analiză a izvoarelor și faptelor, de natură să ateste permanența unei prezențe bizantine la Gurile Dunării. În recenzia sa la lucrarea Helenei Ahrweiler, P. Ș. Năsturel⁸ atrage cel dintîi atenția asupra importanței menționării Lykostomion-ului oraș, sediu de comandament naval bizantin încă din sec. al IX-lea. Un pas încă mai departe avea să-l facă M. Simpetru⁹ care reluînd o mențiune dintr-un izvor narativ, avea să afirme prezența bizantină la gurile Dunării la sfârșitul sec. VII e.n. Atestarea situației avea să fie confirmată, pe temeiul izvoarelor numismatice de către Gh. Poenaru Bordea¹⁰ care plecînd de la analiza comparativă a descoperirilor monetare a putut

⁵ Bazîndu-se pe un pasaj neclar al cronicii călugărului Teophanes (*Chronographia*, ed. de Boor — Leipzig, 1883—1885, p. 359 (7) —), istoricul Tomashek a emis ipoteza, considerată ulterior realitate, că bulgarii conduși de Asparuh, după ce l-au înfrînt pe Constantin IV Pogonatul (679—680), au ocupat Dobrogea în întregime. Singurul argument folosit, în stadiul documentației din acel moment, a fost marșul armatei bulgare peste teritoriul Dobrogei către viitorul centru al primului țarat bulgar (Tomashek — *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, Sitzungsber. der Wiener Akad., Phil-Hist. Classe, t. 2, CXIII, p. 189 și următoarele). Elemente noi în domeniul argumentației au adus K. Škorpil (în vol. *Dobroudja* — Sofia, 1918, p. 112—135) și Mutafciiev (*Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932, p. 81—97).

⁶ Momentul reinstaurării stăpînirii bizantine asupra Dobrogei, considerată pînă recent un tot, fără distincție între nordul și sudul provinciei, era legat de campania împăratului Ioan Tzimiskes la Dunăre și victoria lui definitivă împotriva bulgarilor și a cneazului Sviatoslav (aprilie—iulie 971). Pentru bibliografia completă asupra cuceririi Dobrogei de către bizantini: N. Bănescu — *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube* — *Bull. de la Sect. Hist. de l'Académie Roumaine*, XIII, Buc., 1927.

Idem, *L'ancien État bulgare et les pays roumains*, Buc., 1947 (v. și ed. N. 1; 376).

⁷ N. Iorga — *Dobrogea* (Schită geografică istorică). Buc. 1913 — p. 25, 53; Idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, Buc., 1937 — II, p. 365 N. 7; 376.

⁸ P. Ș. Năsturel — Recenzie la Héléne Arweiler — *Byzance et la mer — La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes du Byzance aux VIIe—XVe siècles* — în *Revue des études Sud-Est Européennes*, IV/1966, (3—4), p. 649—651.

⁹ M. Simpetru — *Situația Imperiului Romano-Bizantin la Dunărea de Jos — S.C.I.V.*, XXII/1971, (2), p. 242.

¹⁰ Gh. Poenaru-Bordea și Gh. Popeea — *Monede bizantine din colecția Muzeului de Arheologie Dobrogea* — lucrare rămasă, din păcate, inedită. Profităm de acest prilej pentru a mulțumi și pe această cale autorilor pentru amabilitatea cu care ne-au pus la dispoziție manuscrisul; Gh. Poenaru-Bordea, *Monede bizantine de bronz din sec. V—VII în Dobrogea*, *Bul. Monumentelor istorice*, III/1971, pp. 51—57; idem — *Monnaies byzantines des VI-e—VII-e siècles en Dobroudja*, comunicare prezentată la al XIV-lea Congres Internațional de studii bizantine, 10 septembrie 1971.

stabili o permanență bizantină, cu caracter economic, pînă la Ioan Tzimiskes, în Dobrogea.

Prof. Ion Barnea în ultimul său articol cu caracter de sinteză¹¹ a reluat problema folosind un ansamblu de izvoare — narrative, sigilografice și numismatice — și a ajuns la concluzia existenței continui a unor puncte de sprijin bizantine pe litoralul dobrogean al Mării Negre și pe malul Dunării.

În sfîrșit, Petre Diaconu¹² în mai multe lucrări recente ajunge la concluzia unei diferențe de regim politic și de organizare între nordul și sudul Dobrogei, admitînd, fără o argumentare analitică, prezența stăpînirii bizantine în întreg nordul provinciei.

În discuțiile de pînă acum nu au apărut cîteva probleme cel puțin la fel de importante ca și permanența bizantină în nordul Dobrogei: evoluția stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei și cronologia acesteia; întinderea teritoriului stăpînit de bizantini — implicit fluctuațiile acestor întinderi — și organizarea lui internă, în sfîrșit geneza, procesul de constituire și importanța limesului bizantin de pe Dunăre.

De asemenea, analizele istorico-arheologice de pînă astăzi au omis considerarea unor fapte istorice de primă importanță pentru înțelegerea întregii problematice puse în discuție. Este vorba anume de incompatibilitatea dintre, pe de o parte, permanența stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei și a controlului flotei imperiului de răsărit pe Dunărea de jos și, pe de alta, funcția strategică de frontieră fortificată a valurilor transdobrogene precum și aceea de bază navală militară a cetății de la Păcuiul lui Soare în vremea stăpînirii bizantine¹³ asupra întregii Dobrogi, începînd din vremea lui Ioan Tzimiskes. De altfel, însăși datarea acestor ansambluri monumentale la sfîrșitul secolului X și începutul secolului XI¹⁴ poate fi pusă în discuție.

¹¹ I. Barnea — *Dobrogea, în secolele VII—X.*, Peuce, Studii și comunicări de istorie, Muzeul Delta Dunării — Tulcea, II/1971, p. 205—220.

¹² P. Diaconu — *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, Studii, XV/1962, (5), p. 1215—1235; Idem, *Zur Frage der Datierung des Steinwalles im der Dobrudscha und der Lokalisierung der im der Berichte, des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse — Dacia VI*, (1962); Idem — *Problemele valurilor din Dobrogea dintre Cuza-Vodă și Constanța*, comunicare prezentată la Sesiunea Științifică a Muzeului de Arheologie, Constanța, 21.X.1971.

¹³ Petre Diaconu — *Cetatea bizantină din insula Păcuiul lui Soare* — *Bul. Monumentelor Istorice*, 1/1971, p. 3—20.

Articolul menționat are caracter de sinteză cuprinzînd în formă rezumativă, ideile referitoare la cetatea de la Păcuiul lui Soare, expuse de autor în studii anterioare. V. bibliografia în legătură cu cetatea de la Păcuiul lui Soare la sfîrșitul art. cit. La această bibliografie trebuie adăugat Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu — *Nouvelles recherches sur le „limes“ byzantin du Bas-Danube aux X—XIème siècles* — in *The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, Oxford — London, 1967, pp. 179—193.

¹⁴ Pentru discuția asupra datării valului V.N. 12 și C. Cihodaru — *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea și însemnările toparhului bizantin* — Studii, XVI/1963, (5), p. 1127—1128.

Din analiza ansamblului izvoarelor, încadrate în epocă și din compararea faptelor, așa cum acestea au fost stabilite de cercetătorii de până acum, se desprinde o imagine nouă a situației istorice care permite precizarea etapelor procesului de evoluție a sistemului de organizare politică, militară și administrativă a stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei.

Așa cum predecesorii noștri au stabilit¹⁵, după perioada confuză și nesigură generată de violența invazie avaro-slavă, începînd cu mijlocul secolului VII e.n. puterea bizantină revine pe litoralul dobrogean și la Gurile Dunării. Stăpînirea aceasta durează pînă la conflictul cu bulgarii, în anul 679, și la înfrîngerea lui Constantin al IV-lea Pogonatul de către Asparuh¹⁶. Trecerea armatelor bulgare în sudul Dunării și marșul acestora peste Dobrogea¹⁷ pînă în zona centrului tradițional al puterii țaratului de mai tîrziu — Madara, Pliska, Preslav — a constituit evident începutul altei perioade tulburi, de eclipsă a puterii bizantine în zona deltei marelui fluviu și în împrejurimi. Cît de mult a durat această eclipsă este dificil de stabilit în actualul stadiu al cercetărilor. Deși împăratul Leon al III-lea (717—741) este marele reformator al flotei militare bizantine, și practic întemeietorul regimului themelor maritime¹⁸, constituirea unei provincii militare bizantine la Gurile Dunării este greu de așezat în timpul domniei lui, atît pentru că epoca este caracterizată de absența descoperirilor monetare¹⁹, cît și pentru că împrejurările istorice — luptele cu arabii — nu permiteau o acțiune susținută în bazinul Mării Negre. Abia în timpul fiului și urmașului acestuia, Constantin al V-lea (741—775), Bizanțul reia ofensiva împotriva bulgarilor și profitînd de tulburările interne ale acestora și de înfrîngerea arabilor în bazinul mediteraneean, se orientează din nou către bazinul Pontic; prezența bizantinilor în Dobrogea în a doua jumătate a sec. VIII

¹⁵ V. N. 7; N. 8; N. 9; N. 10; N. 11. N. 12.

¹⁶ V. N. 5. Pentru discutarea datei luptei dintre Constantin IV Pogonatul și Asparuh, precum și pentru analiza conjuncturii în care s-a desfășurat conflictul. v. G. Ostorogorsky — *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris, 1969, p. 156.

¹⁷ Atît tradiția istorică cît și descoperirile din circumvalația de la Niculițel atestă trecerea bulgarilor prin Dobrogea. Cercetările recente au dovedit că circumvalația a fost construită posterior sec. VI, în măsura în care suprapune așezări romane din sec. IV—VI e.n., iar în compoziția valului apar materiale romane — cărămizi, ceramică, aduse aici odată cu pămîntul din care acesta a fost construit, iar valul a fost tăiat de un mormînt de înhumatie cu ceramică caracteristică sec. X e.n. (informație Mircea Rusu, comunicată în cadrul Sesiunii de comunicări a Muzeului de Arheologie Constanța 1971). Datarea construcției valului în epoca romană, tocmai pe baza materialului reportat este cel puțin ciudată. (I. Barnea, *Șantierul arheologic Dinogetia*, S.C.I.V., VI, 3—4, 1955, p. 736—737; 743). Descoperirile par mai degrabă să confirme ipoteza lui Karel Škorpil, în măsura în care o asemenea circumvalație este mai greu să fie atribuită avarilor, care nu s-au așezat în Dobrogea, așa cum au făcut-o în Pannonia (K. Škorpil, V. N. 5).

¹⁸ Cf. H. Ahrweiler — *Op. cit.*, pp. 58—59; 88.

¹⁹ Pentru a se putea urmări stadiul descoperirilor monetare din Dobrogea — sec. VII—X — anexăm extrase din tabelul alcătuit de Gh. Poenaru Bordea și Gh. Popeea. Tabelul face parte din lucrarea *Monede bizantine din Colecția Mu-*

este atestată de descoperiri monetare²⁰. Este probabil că în această vreme a fost organizată thema maritimă cu sediul la Lykostomion, și de asemenea este posibil ca în același context istoric să se fi fixat și granița de sud a acestei noi provincii pe traseul Văii Carasu²¹ — care prin caracterul său mlăștinos constituia un obstacol natural. Perioada urmă-

zeului de *Arheologie Constanța*. În cadrul lui sint inserate și mențiunile bibliografice referitoare la fiecare monedă în parte.

1. Tiberiu Absimaros (698—705)
1 Ag. = Dobrogea passim.
2. Leon IV Cazarul (775—780)
1 AE. = Dobrogea passim.
3. Leon IV Cazarul (775—780)
1 AE = Constanța.
4. Teofil (829—842)
1 AE = Pecineaga (Mangalia)
5. Teofil și Constantin (832—842)
3 AE = Rasova
6. Teofil și fiii săi (832—842)
3 AU = Dobrogea passim.
7. Vasile I (867—886)
3 AU = Dobrogea passim.
8. Leon VI Înțeleptul (886—912)
2 AE = Constanța passim.
9. Leon VI Înțeleptul (886—912)
8 AE = Dobrogea passim.
10. Leon VI Înțeleptul (886—912)
8 AE = Dobrogea passim.
11. Leon VI Înțeleptul (886—91)
2 AE = Mangalia
12. Roman I Lekapenus (912—944)
1 AE = Pecineaga (Mangalia)
13. Roman I Lekapenus (912—944)
1 AE = Constanța
14. Roman I Lekapenus și Christophor (921—927)
1 AU = cumpărat la Constanța
15. Constantin VII — Zoe (911—919)
1 AE = Constanța
16. Constantin VII — Zoe (911—919)
1 AE = Mangalia
17. Constantin VII — Roman II (949—958)
1 AU = Essekioi
18. Constantin VII — Roman II (945—959)
1 AU = Dobrogea passim.
19. Nikephoros II Phokas (963—969)
1 AE = Mangalia

Tezaure

1. Tezaurul de la Urluia. Începe cu Constantin V și Leon IV Cazarul (775—780) și se termină cu Constantin VII — Roman II (945—958).
25 AE; 04 Ag.
2. Tezaurul de la Greci. Începe cu Vasile I și Constantin (869—879) și se termină cu Vasile II Constantin VIII (976—1025).
50 Ae, 34 de la Constantin VII și Roman II.
3. Tezaurul de la Valul lui Traian. Constantin II — Roman II (945—959) și Nikephoros II Phokas (959—969) AU.

²⁰ V. Tabelul de la N. 19.

²¹ Informațiile orale primite de la prof. dr. docent P. Coteș căruia îi mulțumim și pe această cale pentru prețioasele indicații.

toare, dominată de conflicte intestinale în Bulgaria, este fără îndoială un timp de consolidare a stăpînirii bizantine în nordul Dobrogei ²².

În aceste condiții, securitatea provinciei era asigurată de flota acesteia, care, cum ne permit să presupunem sigiliile unor turmarhi descoperite la Silistra ²³, comporta două subunități asigurînd deopotrivă eventualele operații militare precum și cele de poliție — o subunitate maritimă și alta fluvială. Dacă admitem această organizare militară, înțelegem de ce nu a fost necesară o frontieră fortificată către țaratul bulgar, ci numai o simplă delimitare concretizată prin valul mic de pămînt — orientat către sud ²⁴. Intervalul dintre valul mic și mlaștinile văii Carasu avea probabil funcția de țară a nimănu.

Forțele bulgare refăcute sub energicii hani Krum și Omurtag, reiau ofensiva antibizantină, ceea ce determină o serie de conflicte armate, dintre care unele încheiate cu tratate de pace și chiar cu operații de delimitare teritorială. Un tratat deosebit de important este acela din 814, care trebuia să stea la baza unei întreruperi a ostilităților cu durata apreciabilă de 30 de ani ²⁵. În perspectiva unei asemenea stabilizări a situației este posibil ca hani bulgari să fi luat măsuri de fortificare a graniței dobrogene. De altfel o construcție militară importantă, cum este valul mare de pămînt, cu castele — puncte de rezistență — care îl jalonează, poate fi firesc plasată în epoca hanilor Krum și Omurtag, cunoscuți drept mari ctitori de palate, fortificații și orașe ²⁶. Textul tratatului de la 814, așa cum el ne este păstrat de inscripția de la Pliska, permite și deschiderea altei discuții, susceptibilă de a arunca o lumină nouă asupra delimitării teritoriale pe care o implică. Între

²² În legătură cu tulburările sociale politice din Bulgaria și urmările lor pentru situația Peninsulei Balcanice, v. *Précis de l'histoire de Bulgarie*, Sofia 1966, pp. 85—90; G. Ostrogorski, *op. cit.*, ed. cit., p. 198—199.

²³ I. Barnea care, cel dintîi (cf. nota 11 ibidem, p. 211—213), încearcă o interpretare a acestor descoperiri consideră că sigiliile de ofițeri descoperite la Silistra și databile între sec. VIII și X e.n., atestă prezența acestor ofițeri bizantini, avînd și funcție de guvernatori militari ai unui district, subdiviziune a themei, la Silistra. Autorul citat omite faptul că asemenea documente atestă în cel mai bun caz existența unei corespondențe între acești ofițeri și un corespondent care poate fi localizat la Silistra, dar despre care nu se poate spune nici ce situație avea, nici reprezentantul cărei puteri era. În schimb, apariția acestor turmarhi atestă un fapt deosebit de important pentru înțelegerea organizării limesului bizantin. În adevăr, în lumina noilor clarificări aduse de H. Ahrweiler, pare clar că turmarhii — cu rang de spathar sau de spatharocandidat sînt comandanți de unități de flotă și pe cale de consecință de circumscripții navale ale provinciei. (H. Ahrweiler, *Byzance et la Mer*, Paris, 1966, p. 58—60).

²⁴ Pentru orientarea și traseul valurilor v. R. Vulpe — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, București, 1938. harta *Les vallums romains de la Dobroudja*.

²⁵ Textul Tratatului de pace a fost parțial conservat de o inscripție descoperită la Pliska — Bulgaria. Bulgarii au inserat în inscripția menționată, exclusiv, clauzele tratatului de pace care constituiau obligații ale bizantinilor. Pentru textul inscripției și pentru comentarii v. Weselin Beschewliew — *Die protobulgarischen Inschriften*. Berlin, 1963, Nr. 41.

²⁶ Pentru activitatea de constructori a hanilor Krum și Omurtag v. *Précis de l'histoire de Bulgarie* — Ed. cit., p. 80—81.

topicele pomenite ca puncte determinante ale graniței între bulgari și bizantini (creștini)²⁷ apare și o Constantia, care însă, din contextul celorlalte toponime nu poate fi localizată precis²⁸. În general comentatorii inscripției plasează acest topic în sud, în limitele provinciei Tracia, fără să poată preciza și argumenta peremptoriu această localitate²⁹. Este interesant de remarcat că traseul tuturor valurilor transdobrogene lasă Constanța-Tomis la nord, adică în afara zonei apărate de aceste fortificații. Faptul pare oricum revelator permițând o reluare a analizei izvoarelor, dintre care numai puține pot fi considerate clare și concludente³⁰.

Sirul conflictelor bulgaro-bizantine, a continuat — intrucîtva mai atenuat — pînă în vremea primului țar creștin Boris-Mihail, cînd relațiile dintre cele două puteri balcanice s-au stabilizat într-o perioadă de relativ echilibru³¹. Profitînd de acest interval calm, bizantinii și-au consolidat stăpînirea la gurile Dunării, trecînd la organizarea militară și administrativă a themei. Din această vreme deci, par să dateze așezările de stratiotai de tipul Capidavei³², a cărei datare în sec. IX, a doua jumătate — și cel puțin în ceea ce privește primul nivel feudal timpuriu, caracterizat de locuințe de suprafață, din ziduri de piatră cu pămînt, de mari dimensiuni — este asigurată de materialul similar cu acela frecvent în așezările și cimitirele datînd din aceeași perioadă descoperite în Bulgaria³³.

²⁷ Inscriptiile protobulgare în limba greacă și cu alfabet grecesc folosesc, cu frecvență aproape egală, doi termeni, pentru desemnarea bizantinilor ca entitate etno-politică: greci și creștini. Cf. Weselin Beschewliew, *Die Protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, pass.).

²⁸ Localitățile — în ordinea menționării — sînt următoarele: Debeltos (— Deultum), Potamoukastelou (?), între cele două Abroleba (?), Balzena (?), Agatonike (?) — cele două din urmă localizate ipotetic în zona Constantinopolului, — Leuke (?), Constantia și Makri-Libada. Localizarea tuturor acestor localități în sud dă un traseu de hotăr extrem de întortochiat și dificil de imaginat (Beschewliew, *op. cit.*, nr. 41).

²⁹ Vezi toată discuția la Beschewliew, *op. cit.*, nr. 2.

³⁰ În general izvoarele folosesc toponimul Constantia, fără determinative, sau cu determinative vagi: εν Θρακίη Singur Constantin Porfirogenetul (*De administrando Imperio*, 9, 78—101) localizează punctul mai precis între Conopa (poate un ostrov între brațul Sf. Gheorghe și lacul Razelm) și Varna. În geografia vagă a Bizanțului mijlociu o localizare de tipul „în Tracia“ nu constituie de loc o precizare care să poată localiza un punct la sud de Balcani.

³¹ Cf. G. Ostrogorsky, *op. cit.*, ed. cit., p. 258, 262, 282.

³² Radu Florescu, *Date noi de la Capidava*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 259—267, față de care articolul de față aduce ca element nou, atribuirea limes-ului dunărean bizantinilor, începînd însă din sec. al IX-lea, corectînd astfel ipoteza de lucru enunțată atunci.

³³ Este vorba în primul rînd de ceramică cenușie lustruită, cu decor în rețea, de urcioare amforoide, cu fund plat și cu glazură verde-măslinie, groasă, precum și de ceramica cu șlem roșu. Toate aceste tipuri se reîntîlnesc în proporții variabile în așezările tipice protobulgare, iar tipul cenușiu-lustruit este caracteristic pentru cimitirele contemporane de tip Novi Pazar și Histria. Cf. Radu Florescu. *Unele observații cu privire la ceramica decorată cu culoare roșie din așezarea tîrzie de la Capidava*, SCIV, IX, 1958, 1, p. 131—140.

Domnia lui Simeon este caracterizată de reluarea politicii ofensive a Bulgariei. Atacurile din Sud, care au dus armatele războinicului țar pînă sub zidurile Constantinopolului³⁴, implicau în mod necesar o asigurare a spatelui. Este posibil ca tocmai în această vreme să se plaseze construcția valului de piatră și cetății de la Păcuiul lui Soare³⁵. Fără a intra în discuția datărilor mai vechi³⁶ ale acestor monumente, este suficient să amintim aici că acestea se bazează fie pe interpretări tehnic eronate ale documentelor³⁷, fie pe argumente care pot în egală măsură servi pentru acreditarea unei datări mai vechi sau mai noi, în limitele secolului al X-lea³⁸. În consecință pentru precizarea datării acestor două ansambluri de fortificații trebuie apelat la alte considerente, mai degrabă de analiză critică istorică decît la criteriile de cultură materială. În ansamblul situației istorice de la Dunărea de jos, este evident că nu Imperiul bizantin, stăpîn pe gurile fluviului, dispunînd de o flotă puternică, era în situația să protejeze sudul Dobrogei și orașul Dristor de un atacator din nord, care venea cu bărcile pe fluviu, ci dimpotrivă, putea să constituie tocmai agresorul probabil. În consecință singura putere interesată să ridice ansamblul de fortificații din Dobrogea de mijloc — valurile transdobrogene și cetatea de la Păcuiul lui Soare — era primul stat bulgar.

Este posibil ca în vremea guvernării comitopulilor (976—1001)³⁹ — revenirea stăpînirii bulgare în partea de est a fostului țarat bulgar,

³⁴ Pt. luptele purtate de țarul Simion împotriva bizantinilor v. V. N. Zlatarski. *Istoria na Bălgarskata dorjžava prez srednite vekove* — Sofia, 1927, p. 630—650; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, ed. cit., p. 243, 287, 298, 326, 544, 547.

^{35, 36} Pentru discuțiile asupra datării valului v. N. 12, iar pentru datarea cetății de la Păcuiul lui Soare v. N. 13.

³⁷ Considerăm o astfel de interpretare tehnic eronată a documentelor datarea unui monument — d.e. cariera de la Basarabi — prin însumarea statistică a fragmentelor ceramice pe adîncimi, fără o prealabilă analiză a profilelor stratigrafice și fără tratarea separată a depozitelor închise de ceramică „in situ”. În aceeași categorie se încadrează și folosirea sigiliilor descoperite la Silistra pentru atestarea prezenței celor doi turmarhi în această localitate — vezi mai sus nota 23 —, folosirea inscripției fragmentate, descoperită în condiții neclare din punct de vedere stratigrafic, a lui Jupan Dimitrie, pentru datarea Valului de Piatră, în sfîrșit folosirea descoperirii unei monete de la Ioan Tzimiskes pe stratul de mortar marcînd încheierea construcției cetății de la Păcuiul lui Soare, în condițiile unei adevărate sărăcii de depuneri, și a unei lacune de locuire care începe tocmai din vremea acestui împărat, pentru datarea începutului funcționării și chiar a construirii cetății.

³⁸ V. p. 11 și N. 80.

³⁹ După ce bulgarii au fost înfrinți de federatul bizantinilor, cneazul Sviatoslav (969—971), apoi de către împăratul bizantin Ioan Tzimiskes (aprilie-iulie 971), venit atît împotriva bulgarilor cît și a rușilor care nu i-au respectat poruncile, țarul bulgar Boris I a fost dus în captivitate la Constantinopol, iar partea de est a Bulgariei a fost cucerită de bizantini. Partea de vest a țaratului bulgar a fost guvernată în perioada de interegn de 4 frați comitopuli cu funcția de viceregi, care, se pare și-au extins, la un moment dat stăpînirea și în Bulgaria de est, profitînd de orientarea politicii Imperiului Bizantin către răsărit. Leon Diaconul — *Historia*, ed. Bonn, 1883, pl. 55 și urm., este izvorul cel mai bine informat pentru domnia lui Ion Tzimiskes. Pentru interpretarea izvorului v. V. N. Zlatarski, *op. cit.*, ed. cit., p. 642—644; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, ed. cit., p. 325.

imediat după recucerirea din vremea lui Ioan Tzimiskes — valul de piatră și fortificațiile lui să fi fost reparate, pentru a recâștiga frontiera tradițională⁴⁰. Este cert că încastrarea unei inscripții fragmentate — în speță aceea a lui Jupan Dimitrie⁴¹ în zidul unui castru făcând parte dintr-un sistem de fortificații despre care știm pozitiv că a fost construit cu piatră nouă, pentru obținerea căreia s-au deschis cariere de considerabilă amploare⁴², atestă tocmai o astfel de etapă constructivă, cu caracter de reparații sumare și pripite. Pe de altă parte această reparație confirmă părerea după care revenirea comitopulilor nu a afectat și nordul Dobrogei, care și în perioada 976—1001 a continuat să rămână bizantină⁴³. În schimb este probabil că în vremea expediției lui Sviatoslav (969—971) stăpânirea bizantină a cunoscut o eclipsă la Gurile Dunării, iar nordul Dobrogei a trecut printr-o perioadă de tulburare și incertitudine, așa cum o atestă descoperirile de la Capidava. Aci în succesiunea stratigrafică a descoperirilor apare o cezură importantă marcată de diferența de habitat între cel mai vechi nivel feudal timpuriu — caracterizat de locuințele de suprafață — și cel imediat următor — în care apare locuirea în bordeie⁴⁴. Evident vechea organizare a frontierei apărută de unități de stratiotai, a fost grav afectată de evenimentele din 969—971 — de care vorbesc în termeni expresi izvoarele scrise⁴⁵ și reorganizarea ei a comportat fluctuații demografice, precum și aporturi de elemente noi de cultură materială.

Perioada următoare, mai bine cunoscută (de după 796) nu comportă noi discuții, așa încât rămîne în afara preocupărilor noastre⁴⁶.

Încercarea de reconstituire istorică schițată mai sus, comportă, în afara logicii sale interne sau a faptelor cruciale expuse mai sus, în sprijinul ei și discuția altor fapte și păreri, discuție de natură să o argumenteze și să o confirme.

Analiza atentă a situației istorice, relevă, în afara incompatibilității celor două sisteme strategice — pe de o parte flota pontică bizantină, cu baze în zona Gurilor Dunării, și pe de altă valurile transdobrogene —

⁴⁰ După cum încercăm să demonstrăm între bulgari și bizantini granița tradițională stabilită prin tratatul de pace din 814 (V. N. 25) urma în Dobrogea linia marcată de valuri. Pentru traseul valurilor V. N. 24.

⁴¹ E. Comșa, V. Costăchel, D. Bogdan — *Inscripție slavă din Dobrogea din anul 943* — *Studii*, III/1954, p. 122—134.

⁴² cf. P. Diaconu — *Studii*, XV/1962, (5), p. 1218.

⁴³ Problema stăpînirii politice a Dobrogei între anii 976—1001 a fost amplu dezbătută în Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu — *Nouvelles recherches sur le „limes“ byzantin. The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies Oxford* — London, 1967, p. 179—193.

⁴⁴ Cf. nota 32 și Radu Florescu, *Capidava*, București, 1965, p. 20—32.

⁴⁵ Leon Diaconul, *op. cit.*, Ed. cit., p. 150—160. Cedrenus — *Historiarum compendium*. Ed. Bonn, II, p. 19—23; I, p. 401, Zonaras, *Epitomae historiarum*, Ed. Bonn, III, p. 16—18; p. 530; *Poln-Sobr. Rssk. Letop.* I, p. 720, Trad. Trautmann, cf. G. Ostrogorsky, *op. cit.*, ed. cit., p. 320.

⁴⁶ V. N. 43.

și unele diferențe caracteristice între nordul Dobrogei și sudul aceleiași provincii. În această ordine de idei se pot aminti folosirea limbii și scrierii grecești în inscripțiile feudale timpurii de la nord de valurile transdobroge⁴⁷ și a scrierii runice, glagolitice sau chirilice, și a limbii slave la sud de acestea⁴⁸; caracterul fortificat al așezărilor de pe malul Dunării de la nord de valuri⁴⁹ și absența așezărilor întărite constituind sistem, la sud de acestea⁵⁰; caracterul deosebit al fortificațiilor de la sud de valuri — Silistra⁵¹ și Păcuiul lui Soare⁵², — ale căror trăsături specifice — porți cu zwingler, turnuri patrute, poligonale, zidărie în blocaj de tip oriental, porturi flancate de turnuri patrute⁵³ — sînt net diferite de cele ale fortificațiilor de la nordul acestora⁵⁴. În adevăr în nord se cunosc trei tipuri de construcții militare: așezările de țărani grăniceri cu incinte din piatră cu pămînt, de tip Capidava⁵⁵, cetățile

⁴⁷ A. Rădulescu, *Un atestat străromânesc la Capidava, Pontica*, 3, 1970, p. 255—274; în săpăturile din 1955 de la Capidava, mai este cunoscut un alt fragment ceramic, cu o inscripție indescifrabilă cu litere grecești, zgîrîată pe suprafața lui, înainte de ardere.

⁴⁸ D. Bogdan — *Grafitile de la Basarabi. An. univ. Parhon — Seria Științe sociale — istorie*, IX, (16), 1960. Articolul cuprinde bibliografia descoperirilor epigrafice de la Basarabi.

⁴⁹ Între aceste așezări fortificate se pot aminti Capidava — (Gr. Florescu, Radu Florescu, și Petre Diaconu, *Capidava*, monografie arheologică, București, 1958, p. 135—137), Garvăn (Eugen Comșa în *Dinogetia* I, p. 31), Hirșova unde zidurile cetății se pot data încă din sec. X dacă nu IX e.n. (A. Aricescu, *Noi date despre cetatea Hirșova, Pontica*, IV, p. 351 și urm., cf. Radu Ciobanu, *Un monument istoric puțin cunoscut: cetatea feudală de la Hirșova, Buletinul Monumentelor Istorice*, XXXIX, 1, 1970, p. 25 și urm.). Atribuirea cetății Hirșova protobulgarilor (Alexandre Cousev, *Contribution à l'histoire des forteresses médiévales sur le Bas-Danube*, IV, *Silistra et Harsovo, Bulletin du Musée National à Varna*, t. V (XX), 1969, p. 137 urm.) nu poate fi acceptată dacă ținem seama de diferențele importante de tehnică constructivă și de plan dintre Hirșova și clasicele fortificații protobulgare de la Pliska, Madara și Preslav.

⁵⁰ Nu sînt cunoscute fortificații, propriu-zise și cu atât mai puțin fortificații care să reia elementele și planul celor romane anterioare nici la Popina, nici la Abrittus-Razgrad, nici la Iatrus sau Novae. La Silistra, recenta descoperire a unei cetăți de piatră, de tip protobulgar — cu poarta flancată de turnuri duble, specifică, — este caracterizată tocmai de deosebirea de traseu și de detalii față de incinta romană anterioară (pentru descoperirile recente de la Silistra cf. Cousev, *op. cit.*, precum și informații orale de la prof. Ivan Venedikov, Sofia).

⁵¹ Cf. nota anterioară.

⁵² R. Popa — *La porte nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare* — *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 371—392, M. Dordea Voitec — *L'étude de restitution de la porte nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare, Dacia*, N. S., XI, p. 293—299.

⁵³ V. P. Diaconul, *Bul. Monumentelor istorice*, 1/1971, fig. 2.

⁵⁴ Cf. nota 49 și 56.

⁵⁵ Cf. n. 32 și 49.

⁵⁶ Cf. R. St. Ciobanu, *Un monument istoric puțin cunoscut — Cetatea feudală de la Hirșova, Bul. monumentelor istorice*, 1/1970, p. 26—28.

de zid cu mortar, cu bastioane pline patrulate, de tip Hirşova⁵⁶ și Cernavoda-Hinog⁵⁷, și cu zidărie cu emplecton cu caementa de tradiție antică⁵⁸ și porturile cu turnuri rotunde și fără chei amenajat special⁵⁹.

Sînt revelatoare de asemenea cîteva fapte păstrate în izvoarele vremii. În primul rînd dedicația patriarhului Photios, menționată la începutul articolului: "Φωτίου τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως λυξεωνσυναγωγῆ, αἱ μᾶλλον τῶν ἄλλων ρήθουσι καὶ λογογράφους ἀνήκομεσιν ἐπὶ χρεῖαν. Προσπεφώνηται δὲ Θωμᾶ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ ἄρχοντι τοῦ Λυκοστομίου οἰκίῳ μαθητῇ.

Calitatea de arhonte a lui Toma ca și rangul său de protospatar, indică, așa cum analizele Helenei Ahrweiler⁶⁰ au demonstrat-o, un ofițer comandant al unei theme maritime, implicînd atît o flotă, cît și un teritoriu dependent direct de Constantinopol, avînd drept centru Lykostomion. Apariția turmarhilor cu rang de spathar și spatharocandidat, pe Dunăre, atestată de sigiliile descoperite la Silistra, dovedește existența — în cadrul flotei pontice — a unei divizii danubiene⁶¹.

Trebuie de altfel remarcat că descoperirea la Silistra a sigiliilor celor doi ofițeri menționați mai sus, nu implică prezența lor în oraș, ci dimpotrivă o corespondență a acestora — prin forța lucrurilor situați în altă localitate — cu o autoritate locală, care însă nu mai este necesar să fie tot bizantină.

Inscripția lui Jupan Dimitrie, datată în 943, vorbind probabil de o acțiune a lui împotriva grecilor — nume sub care documentele bulgărești îi desemnează în mod obișnuit pe bizantini, ca formație de stat — în perioada în care forțele bizantine de sub conducerea marelui amiral Romanos Lekapenos erau angrenate în luptele împotriva arabilor, a fost fără îndoială găsită în zona în care avea să fie mai tîrziu reutilizată, adică în Dobrogea centrală. Este un exemplar cu calitate aproape de unicat, vorbind despre existența unor șefi militari feudali bulgari⁶² în zona amintită, precum și de conflicte dintre forțele comandate de aceștia și armatele bizantine, care implicit se aflau în aceeași zonă. Este dificil — dacă nu imposibil — să nu se lege aceste fapte de construirea și funcția valurilor transdobrogene. De altfel datarea acestor valuri constituie o problemă în sine, care nu a fost deplin rezolvată nici acum.

⁵⁷ Cf. Raymund Netzhammer — *Christliche Altertümer im Dobrudscha*, Berlin, 1890, p. 20—25; R. Florescu — *Ghidul arheologic al Dobrogei*, București, 1968, p. 71—72.

⁵⁸ V. N. 56.

⁵⁹ V. N. 56.

⁶⁰ H. Ahrweiler. *Op. cit.*, Ed. cit., p. 58—60.

⁶¹ Cf. I. Barnea, I. Mititelu — *Sigilii de plumb din regiunea Dunării de jos*, SCIV, XVIII/1966, (1), p. 43—45; V. N. 23.

⁶² În epigrafiia protobulgară titlul de jupan este totdeauna semnul unei comenzi militare, sau unei însărcinări din partea puterii centrale (cf. Beschewliew, *op. cit.*, pass.). Sensul de stăpînitor feudal îl capătă termenul citat abia mai tîrziu, în vremea celui de al doilea țarat — de la Tîrnova.

Cercetările din ultima vreme⁶³ sînt toate de acord să dateze valul mare de piatră în sec. X e.n. Acceptînd provizoriu, cea mai recentă dată propusă⁶⁴, — de altfel susceptibilă de discuții — putem pleca în analiză de la fixarea valului de piatră, în perioada stăpînirii comitopulilor — 976—1001. Dar valul de piatră nu este primul val transdobrogean. El nu constituie decît o refacere, într-o tehnică superioară și cu traseu parțial schimbat a valului mare de pămînt⁶⁵. La rîndul său acesta — avînd același caracter de fortificație și aceeași orientare către nord — înlocuiește valul mai vechi cunoscut sub numele de valul mic de pămînt, care, este adevărat, era orientat spre sud, dar care nu constituia un sistem strategic de fortificații ci o simplă linie convențională. Așadar în procesul de constituire al liniei de valuri transdobrogene se pot distinge cel puțin trei faze, dintre care două cu siguranță anterioare jumătății sec. X. Prima dintre cele trei faze, de altfel, nu constituie un sistem strategic de frontieră, ci numai o linie convențională de graniță, astfel materializată de bizantini și marcînd limita sudică a posesiunilor acestora.

Dar chiar datarea valului de piatră poate fi încă discutată. Astfel, includerea inscripției lui Jupan Dimitrie în zidăria valului, chiar dacă acceptăm că descoperirea pietrei — petrecută fără supraveghere arheologică — a avut loc în condiții clare⁶⁶ și că prin urmare a fost efectiv utilizată — în stare fragmentară — ca material de construcție, — spolia — nu permite decît datarea valului într-o perioadă posterioară anului 943 și nu oferă nici un element pentru datarea lui după 971. Așa cum se amîntea mai sus însă, prezența unei pietre fragmentare în zidăria unui castru, făcînd parte dintr-un sistem construit de la pămînt, cu pietre noi, pentru obținerea cărora s-au deschis un număr de cariere, dintre care unele de amploare deosebită — dacă acceptăm integral cele afirmate de specialiștii care au studiat valul și au propus datarea în discuție — este ciudată și posibilă numai în două cazuri : dacă piatra a fost pusă ca inscripție — cu rost votiv sau de altă natură — sau dacă se datorește unei intervenții ulterioare construirii valului — adică unei reparații. Starea fragmentară a pietrei și plasarea în fundații exclude folosirea ei ca inscripție înserată în zid. Rămîne așadar să admitem ipoteza reparației, ceea ce duce dintr-o dată la dispariția valorii inscripției ca element de datare pentru construcția inițială a valului.

Dar datarea aceasta — post 971 e.n. — a valului de piatră se întemeiază și pe alt argument : încadrarea carierii de cretă de la Basarabi

⁶³ Cf. Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *op. cit.*, Ed. cit. pp. 185—186, Aurelian Petre, *Despre valurile din Dobrogea* — comunicare prezentată la Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului de arheologie Constanța 19—21.XI.1971, Petre Diaconu — *Studii*, XV/1962, (5), p. 1215—1235.

⁶⁵ V. N. 24 ; Aurelian Petre. *Op. cit.*

⁶⁶ V. N. 41.

în ultimul sfert al sec. X⁶⁷. În adevăr autorii în discuție afirmă că monumentul rupestru de la Basarabi nu este altceva decât o mare carieră destinată obținerii pietrii, necesară construirii valului de piatră în segmentul Basarabi⁶⁸. Cum după ceramica descoperită, am spune omogen amestecată la toate adâncimile depunerilor arheologice care au umplut cariera⁶⁹, ca și după inscripția de deasupra ușii ultimei biserițe⁷⁰ — 992 — unii dintre specialiștii care au săpat la Basarabi datează întreaga carieră în perioada 976—992, urmează că și valul de piatră trebuie datat în aceeași perioadă. Realitatea arheologică însă nu corespunde întru totul acestei imagini. Astfel nu este vorba de o mare carieră exploatată unitar, într-un sistem general și într-o perioadă relativ scurtă, ci de un ansamblu de bazine în amfiteatru, a căror dispunere în trepte, înălțându-se către masivul de rocă, arată o exploatare de lungă durată, pe unități mici, și cunoscând faze succesive în timp. Studiul iconografiei gravurilor și a raporturilor de juxtapunere și suprapunere dintre ele, în sfârșit apariția unor resturi și urme de locuire, cum ar fi depozite de gunoie și de fragmente ceramice în unele biserici și cavouri, arată chiar mai mult decât atât, că încăperile rituale, funerare, sau de habitat, scobite în masivul de cretă sau amenajate pe umplutura bazinelor de exploatare sînt construite în etape diferite și de la etapă la etapă au funcții diferite. Însăși biserița cu inscripția unei date pare să fi avut o etapă de folosire laică, din care datează gravurile cu caracter naturist de pe pereții pronaosului⁷² — și numai ai acestuia — fără a mai vorbi de faptul — nu lipsit de temeiuri — că slaviști competenți⁷³ au interpretat această inscripție drept un text runic, fără nici un fel de legătură cu consemnarea datei de construcție a biseriței. În sfârșit trebuie remarcat că nu este vorba de un ansamblu de forme ceramice, constant același la toate nivelele depunerilor arheologice, ci numai de o înregistrare defectuoasă a datelor stratigrafice. În adevăr există cel puțin două depozite închise de resturi ceramice⁷⁴ cu caracter omogen, în care nu se

⁶⁷ P. Diaconu, *Studii*, XV/1962, (5), p. 1218.

I. Barnea, V. Bilciurescu — *Șantierul arheologic Basarabi. Materiale*, VI/1953, p. 541—563; I. Barnea — *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi*, SCIV, XIII/1962, (2), p. 366.

⁶⁸ V. N. 67.

⁶⁹ P. Diaconu, I. Barnea, *Studii*, XV/1962, (5), p. 1218—1219.

⁷⁰ P. Diaconu, *Studii*, XV/1962, (5), p. 1219.

⁷¹ V. N. 67, N. 68, 69.

⁷² I. Barnea și Virg. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi, M.C.A.*, VI, p. 543—546, fig. 4 și 5.

⁷³ Cf. n. 48 și M. Comșa, *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 363—370.

⁷⁴ Cele două depozite închise sînt constituite din vasele descoperite „în situ” în bordeiul F săpat în anul 1957 (cf. Barnea și Bilciurescu, *loc. cit.*, p. 550 fig. 15), și depozitul de resturi menajere din biserița B1, constituit din gunoie și resturi ceramice aruncate pe chepengul din plafonul biseriței amintite, din locuința instalată secundar în catacomba contingentă biseriței B3 și care a rămas pînă acum inedit.

întilnesc reprezentante ale formelor târzii. — ceramică modelată pe roata rapidă caracteristică pentru sec. X—XI. Mai mult decât atât această relativă omogenitate a ceramicii la nivele diferite se datorește nu faptului că ceramica este aceeași de-a lungul întregii durate de exploatare a carierii, ci că depunerile arheologice sînt formate din straturi oblice de ravinare, care au umplut și au acoperit vechile bazine cu depozite provenind de pe platoul de deasupra vechii cariere⁷⁵. Rezultă clar de aci lipsa de valoare a acestor descoperiri pentru datarea perioadei de activitate a carierii. Acest ansamblu de observații ne permite să afirmăm că datarea acceptată pînă acum pentru cariera de cretă de la Basarabi nu se poate susține — 976—992 — : că aceasta trebuie să fi funcționat pe o perioadă mult mai lungă și să se fi umplut complet, relativ târziu ; în sfîrșit că singurul criteriu de datare relativ cert este tocmai lipsa monedelor bizantine situație similară cu aceea din orașele fortificate bulgărești⁷⁶. De altfel ceramica din cele două depozite închise, și care aparține deci, cu siguranță, locuitorilor carierii, este similară cu aceea din cel mai vechi nivel de la Capidava⁷⁷, sau cu aceea din cimitirele de la Castelu⁷⁸ și Histria⁷⁹, ceea ce pledează de asemenea pentru o datare sensibil mai timpurie a carierii — sec. IX, înc. sec. X e.n.

În acest context problema datării cetății de la Păcuiul lui Soare capătă o valoare nouă, pentru că este dificil de conceput construirea de către bizantini a unei cetăți — bază navală — în apropierea și ca acoperire strategică a unui mare oraș — Silistra — într-o epocă în care bizantinii erau deplin stăpîni pe nordul Drobogei. De altfel situarea noii cetăți pe malul stîng — și nu într-o insulă, cum se găsește astăzi datorită acțiunii fluviului⁸⁰ arată că ea nu făcea parte din sistemul de limes al bizantinilor ci constituia un sistem strategic independent, împreună cu Silistra și numai cu rostul de fort naval înaintat al acesteia.

Datarea actuală a construirii acestei cetăți se sprijină pe două argumente arheologice : descoperirea unui cercel tipic pentru sec. X în mortarul zidului de incintă și a unei monete din vremea împăratului Ioan

⁷⁵ Cf. nota 37. Trebuie menționat că nu s-a efectuat pînă acum nici un fel de cercetare a platoului de deasupra carierii.

⁷⁶ D. M. Metcalf — *Coinage in the Balkans* — Thessaloniki 1965, p. 210—211 ; 264.

⁷⁷ Cf. N. 33.

⁷⁸ A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Cimitirul feudal timpuriu de la Castelu* — Constanța, 1967, p. 25—97 (v. în special concluziile p. 95—97).

⁷⁹ Vl. Zirra, *Cimitirul feudal timpuriu de la Capul Viilor*, în D. M. Pippidi și colaboratori, *Activitatea șantierului Histria în campania 1956*, M.C.A., V, p. 311—317. Apariția unei necropole slavo-bulgare la nord de valurile transdobrogene se poate de altfel lesne explica prin prisma tratatului din 814 (cf. Beschewliew, *op. cit.*, nr. 4) între ale cărei prevederi se face mențiune despre obligația bizantinilor de a trimite înapoi, la așezările lor, pe slavii care au venit — probabil profund de împrejurările tulburi din timpul ostilităților — în zona litoralului de sub stăpînirea împăratului.

⁸⁰ P. Coteș — *Scurte considerații morfo-hidrografice asupra ostrovului Păcuiul lui Soare din Balta Ialomiței*, SCIV, XVIII/1967, (4), p. 617—622.

Tzimiskes pe platforma de mortar care marchează sfârșitul construcției cetății⁸¹. Este evident că nici unul dintre aceste argumente nu constituie o dovadă a începerii construirii cetății în vremea împăratului amintit, ci cel mult una pentru faptul că cetatea a continuat să funcționeze și în această vreme. Pentru o datare mai circumstanțiată a primei faze de construcție a cetății de la Păcui trebuie din nou să se facă apel la alte argumente. Fără îndoială, asemănarea dintre tehnica constructivă și în general, arhitectura cetății și acelea ale orașelor bulgărești, constituie o indicație importantă cu privire la data construirii cetății⁸². Dar hotărîtor este raționamentul istoric cu privire la funcția cetății. În adevăr, este nerațional să acceptăm construirea acestei cetăți de către bizantini împotriva unui inamic probabil de felul lui Sviatoslav⁸³, a cărui forță navală consta din ambarcațiuni ușoare — monoxile —, lesne de controlat și combătut de către flota de larg a bizantinilor de la Gurile Dunării, într-un moment în care bizantinii controlau întreaga Dobroge, reorganizau limes-ul și puteau să instaleze această bază navală mult mai la nord, în poziții mult mai avantajoase și mai propice pentru apărarea restului teritoriului. Toate aceste considerente împing începutul cetății mai înapoi, în prima jumătate a sec. X, lipsa unor depuneri de cultură materială mai importante, datînd din această vreme, neputînd constitui un argument pentru ocuparea extrem de scurtă a cetății, această situație fiind direct legată și de caracterul locuirii din cetate, după cîte se pare avînd o slabă intensitate, așa cum se întîmplă cu orice sediu de garnizoană exclusiv militară. Abundența resturilor de cultură materială din nivelele posterioare se datorește evidentului caracter de așezare fortificată de țărani-grăniceri — stratiotai tipic bizantini — pe care îl capătă acum⁸⁴.

În sensul acestei situații istorice pledează de altfel și scurtul intermezzo al lui Sviatoslav. În adevăr acesta este chemat de la Kiev și pătrunde pe Dunăre — ocolind pe riuri și pe mare, zona pecenegă din sudul stepelor pontice — într-un moment în care împăratul Nicefor Phocas era reținut în Orient și obligat să mobilizeze întreaga flotă pentru susținerea campaniei siriene, în cadrul căreia adoptase soluția strategică de a înainta de-a lungul litoralului. Prezența maritimă a Bizanțului, în aceste condiții, devenise mai mult simbolică. Aceasta de altfel permite mișcările frecvente ale lui Sviatoslav între Silistra și Kiev — sub imperiul amenințării pecenege — și clarifică sensul calității de federat⁸⁵ al

⁸¹ V. N. 38.

⁸² Al. Kuzev — *Prinosi kām istoriata na srednoviekovite kreposti po dolnia Dunav* — *Bulletin du Musée National Varna*, T. V—XX, 1969, p. 137—157.

⁸³ V. N. 45.

⁸⁴ Evoluția cetății de la Păcuiul lui Soare poate fi urmărită în articolele cercetătorului P. Diaconu cu acest subiect. Pentru lista acestor articole V. N. 13.

⁸⁵ Pentru definiția federatului bizantin, v. Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, Paris, 1947, II, p. 171. Sviatoslav poate fi ușor încadrat în această definiție în urma analizei tratatului încheiat de el cu împăratul Nicefor Phocas (959—969), care l-a chemat împotriva bulgarilor. Pt. tratatul dintre Phocas și Sviatoslav v. *Poln. Sobr. Russek. Letop.*, I, p. 72, trad. Trautmann; cf. G. Ostrogorsky, p. 320.

acestuia. Chemat pentru a înlocui forțele bizantine în lupta împotriva statului bulgar, cu care nu era limitrof, fiind despărțit de acesta cel puțin prin teritoriul de sub stăpînirea pecenegilor, el era de fapt comandantul unui contingent străin pus în slujba Bizanțului, așezat pe teritoriu bizantin și acționînd împotriva dușmanilor acestuia. Baza lui de atac împotriva bulgarilor era tocmai provincia bizantină din nordul Dobrogei.

Considerentele și discuțiile de mai sus scot în evidență două aspecte caracteristice : nici un fapt istoric — sau arheologic — cert nu vine să infirme imaginea pe care am încercat să o conturăm în prima parte a acestei comunicări, în schimb un ansamblu de fapte și de aspecte istorice pledează în favoarea ei, cînd nu o confirmă în mod expres. Fără îndoială această imagine nu este decît o ipoteză de lucru, ca și multe alte ipoteze care se referă la istoria acestei epoci caracterizată de izvoare puține și sărace. Sperăm să fie efectiv mai plauzibilă decît acelea pe care le-am analizat. Desigur însă, că numai noi cercetări mai ample și mai sistematice urmărite, în primul rînd privind topografia și datarea valurilor transdobrogene, vor putea să transforme ipoteza noastră într-un adevăr general acceptat sau să o nimicească. Aceste cercetări deci vor trebui să stabilească dacă într-adevăr valurile transdobrogene datează din vremea stăpînirii bulgare și au fost construite de aceasta, împotriva forțelor bizantine situate în tema maritimă a Gurilor Dunării, cuprinzînd întreg nordul Dobrogei.

Elucidarea problemei este extrem de importantă și pentru lămurirea începuturilor timpurii ale limesului bizantin de la Dunăre, care la rîndul ei poate constitui un aport însemnat la clarificarea rolului zonei dunărene în procesul de formare a poporului român, precum și a începuturilor feudalismului românesc și a instituțiilor sale.

LA PROBLÈME DE LA DOMINATION BYZANTINE AU NORD DE LA DOBROUDJA AUX IXe—XIe S.

Résumé

La reconsidération critique du titre du Lexique de Photius, qui renferme la dédicace adressée à Toma „protospătar“ et archonte de Lycostomion, a soulevé le problème de l'existence aux bouches du Danube d'un siège de commandement naval, avec une juridiction territoriale et a permis aux auteurs de reprendre le problème de l'autorité politique en Dobroudja entre le VIIe et le Xe s. de n.è.

En analysant toutes les sources de l'époque et en confrontant les événements historiques, tels qu'ils ont été établis par nos prédécesseurs, on arrive à dégager une nouvelle image de la situation politique dans la région du Delta du Danube.

C'est parfaitement bien établi qu'il y a eu là une domination byzantine permanente et c'est ce qui a déterminé les auteurs de l'article à s'occuper de quelques problèmes tout aussi importants : l'évolution et les étapes de cette do-

mination, l'étendue du territoire gouverné par les Byzantins, l'évolution de ses frontières et puis l'organisation politique-administrative du nord de la Dobroudja.

Après l'époque incertaine et confuse, générée par l'invasion des Avars et des Slaves, l'autorité byzantine a été rétablie dans la Dobroudja du nord, et a continué jusqu'au moment de la défaite de Constantin IV Pogonat, par Asparoukh (679—680). Le passage des armées bulgares sur le territoire de la Dobroudja, vers la zone centrale du premier empire bulgare, Madara, Preslav, Plisca, a représenté le début d'une nouvelle période d'éclipse de la domination byzantine au Bas-Danube. Sous Constantin V (741—775) Byzance a repris l'offensive contre les Bulgares, il s'est imposé sur le littoral de la Mer Noire et a restauré sa domination au nord de la Dobroudja.

Il est possible qu'à cette époque on eût organisé le thème maritime qui avait son siège à Lycostomion, et dont la frontière méridionale était probablement sur le tracé de la Vallée de Cara-Su qui, par son caractère marécageux, constitue un obstacle naturel. La sécurité de la province était assurée par la flotte qui, comme on le peut supposer d'après les sceaux de quelques „turmarhi“ découverts à Silistra, possédait deux sous-unités — l'une maritime l'autre fluviale — qui assuraient au besoin, les opérations militaires et policières. Si on accepte cette situation, nous comprendrions pourquoi il n'était pas nécessaire d'avoir une frontière fortifiée vers les Bulgares et c'est pourquoi on n'a élevé qu'un petit vallum de terre, le long de la Vallée Cara-Su.

Sous les khans Krum et Omurtag, les hostilités byzantino-bulgares ont repris d'une manière plus vive et ont fini par la conclusion d'un traité de paix et par des opérations qui devaient délimiter les territoires. Un tel traité a été conclu en 814, suivi par une nouvelle démarcation de la frontière et, probablement, par la construction du grand vallum de terre, jalonné par des camps fortifiés.

Le texte du traité de 814, tel qu'il nous a été conservé dans une inscription de Plisca, nous permet de poser le problème du tracé de la frontière, vu que, parmi les noms de lieux déterminants, apparaît une Constantzia, qui n'a pas été localisée jusqu'à présent. Il est intéressant de remarquer que le tracé des vallums en Dobroudja n'atteignent pas, au nord, Constantzia-Tomi, détail sur lequel il faudra revenir quand on reprendra le débat, du moment qu'on ne possède que peu de sources claires et concluantes. Sous le premier tsar bulgare chrétien, Boris-Mihail, les relations byzantino-bulgares ont connu un état d'acalmie relative, et l'autorité de Byzance fut consolidée aux bouches du Danube. On commença à y organiser le thème du point de vue administratif. C'est de cette époque que datent, probablement, les sites de „statiotai“ du type Capidava, dont la datation pour la seconde moitié du IXe s. est fondée sur le matériel, pareil à celui des sites et nécropoles de Bulgarie.

Le règne de Simion signifia une reprise de l'offensive des Bulgares contre Byzance, ce qui a obligé à consolider l'arrière des troupes. C'est donc de cette époque que date probablement la construction du vallum de pierre et de la cité de Păciul lui Soare. Etant donné l'ensemble de la situation au Bas-Danube, il est évident que ce n'est pas l'Empire Byzantin — qui disposait d'une flotte solide — qui était intéressé à protéger le sud de la Dobroudja et la cité de Silistra contre un assaillant venu du nord. Par contre, l'agresseur était probablement l'empire même. Par conséquent, la seule autorité intéressée à élever le vallum de pierre et la cité de Păciul lui Soare était le premier empire bulgare et c'est probablement de la fin du IXe — début du Xe s. que date, également, l'ouverture de l'ensemble des carrières de Basarabi.

Il est probable que, sous les Komitopules, après la recrudescence de la force bulgare à l'est, le vallum de pierre fut refait, pour rejoindre la frontière traditionnelle. L'encastrement d'une inscription fragmentaire de „Jupan Dimitrie“, dans un camp fortifié, qui faisait partie d'un système de fortifications pour lesquelles on utilisait une nouvelle pierre, obtenue des carrières ouvertes spé-

cialement à cette fin, atteste, sans nulle doute, une étape constructive, ayant un caractère de réparation sommaire et urgente. Cela confirme l'opinion selon laquelle sous les Komitopules (976—1001) le nord de la Dobroudja était sous la domination byzantine.

Par contre, pendant l'expédition de Sviatoslav (969—971) la force byzantine aux bouches du Danube a connu une éclipse et, comme l'attestent les découvertes archéologiques, a traversé un moment d'incertitude.

Il est évident que la réorganisation de la défense de la frontière par les „stratiotai“, gravement troublée par les événements de 969—971, et dont on fait mention dans les sources écrites, a eu comme conséquence des mouvements démographiques, ainsi que la création de nouveaux éléments de civilisation matérielle, mais nous ne nous sommes pas occupés de la période postérieure aux années 976—1001, ces problèmes ayant été déjà éclaircis.

Les considérations ci-dessus mentionnées mettent en évidence deux aspects — aucun fait historique ou archéologique ne contredit l'image esquissée, et même lorsque les éléments historiques ne confirment pas directement les assertions faites, tout de même ils plaident indirectement pour elles. Dans l'étape actuelle des recherches, ce qu'on a avancé ci-dessus constitue sans doute une hypothèse, qui pourra être confirmée ou infirmée par des recherches systématiques dans le domaine de la topographie et de la datation des vallums. Le problème pourrait éclaircir aussi les débuts du limes byzantin au Bas-Danube, ce qui serait un important apport pour clarifier le rôle de la zone danubienne dans la formation du peuple roumain et la naissance des institutions médiévales roumaines.

DIE FRAGEN DER BYZANTINISCHEN HERRSCHAFT IM NORDEN DER DOBRUDSCHA, IM 9.—11. JH.

Die kritische Neubetrachtung des Titels des Lexikons des Photios, das die Widmung für Thomas, Archon Protospatharion von Lykostomion enthält, hat die Frage der Existenz an den Donaumündungen von einem Sitz des Oberkommandos der Seeflotte aufgeworfen, der eine eigene Jurisdiktion des Gebietes besitzt und den Verfassern die Möglichkeit geboten, die Diskussion über die politische Herrschaft in der Dobrudscha vom 7. bis zum 10. Jh. wieder aufzugreifen.

Aus der Untersuchung der gesamten Quellen der Zeit, aus dem Vergleich zwischen den Zeitgeschehen, so wie diese von unseren Vorfahren festgelegt wurden, ergibt sich ein neues Bild der politischen Lage im Gebiet des Donaudeltas.

Wie bereits bewiesen, bestand hier eine ständige byzantinische Herrschaft, die den Autoren gleich wichtige Fragen zur Diskussion bot: die Entwicklung und ihre verschiedenen Stufen, die Ausdehnung des von den Byzantinern regierten Gebietes und die Wandlung seiner Grenzen und schließlich die verwaltungspolitische Einteilung des Nordens der Dobrudscha.

Nach den wirren und unsicheren Zeiten, die der awarisch-slawische Einfall mit sich brachte, kam die byzantinische Gewalt an den Norden der Dobrudscha zurück und blieb diesem bis zum Sieg von Asparuch über Konstantin IV. Pogonnatos (679—680) erhalten. Der Durchgang des bulgarischen Heeres durch die Dobrudscha in seinem Zuge gegen das Zentrum des ersten Bulgarischen Zarats, gegen Madara, Pleslav, Pliska, bildete den Anfang einer neuen Schwächeperiode der byzantinischen Macht an der Niederdonau. Zur Zeit Konstantins V. (741—775) hat Byzanz den Angriff auf die Bulgaren wieder aufgenommen, sich an der Schwarzmeerküste behauptet und seine Herrschaft im Norden der Dobrudscha wieder hergestellt.

Es könnte möglich sein, daß zu dieser Zeit die Küstenprovinz (Thema) mit dem Sitz in Lykostomion organisiert wurde, deren vermutliche Südgrenze das Kara-Su-Tal entlang verlief, das durch seine Sümpfe ein natürliches Hindernis darstellt. Die Sicherheit der Provinz gewährleistete ihre Flotte, die nach den in Silistra gefundenen Siegeln einiger Befehlshaber (Turmarchoi) zu urteilen zwei Untereinheiten hatte, die die eventuellen militärischen und polizeilichen Operationen versorgten: eine See- und eine Flußabteilung.

Wird diese Sachverhalt angenommen, so ist zu verstehen, warum es nicht notwendig war, eine befestigte Grenze gegen die Bulgaren zu errichten und nur der kleine zum Kara-Su-Tal parallelverlaufende Erdwall erhoben wurde.

Zur Zeit in der die Chans Krum und Omurtag herrschten, loderte der Kampf zwischen Byzanz und den Bulgaren erneut und heftig auf und endete mit Friedensverträgen und mit Gebietsabgrenzungen. Ein derartiger Vertrag wurde 814 abgeschlossen, worauf eine neue Abgrenzung der Gebiete folgte und vermutlich der große Erdwall erhoben wurde, der von den Widerstandspunkten der Kastella vorgezeichnet war.

Der Wortlaut des Vertrages aus dem Jahre 814, so wie er in einer Inschrift aus Pliska überliefert ist, ermöglicht es über den Grenzverlauf eine Diskussion zu eröffnen, denn unter den aufschlußgebenden Ortsnamen befindet sich ein bisher unlokalisierbares Konstanza. Dabei ist die Tatsache erwähnenswert, daß die Wälle in der Dobrudscha Constanța — Tomis nordwärts ausschließen, was bei der Wiederaufnahme der Diskussion, unter Umständen unter denen wenig Quellen eindeutig und sprechend sind, nicht uninteressant ist. Während der Herrschaft des ersten christlichen Bulgarenzaren Boris-Michael, waren die Verhältnisse zwischen Byzanz und den Bulgaren relative ruhig, die Macht der ersten festigte sich an der Donaumündung und es wurde mit der militärischen und verwaltungsmäßigen Organisation der Küstenprovinz (Thema) begonnen. Aus dieser Zeit scheinen die Ansiedlungen der Soldatenbauern (Stratioten) vom Typus Capidava zu stammen, deren Datierung in die zweite Hälfte des 9. Jh. auf Fundgut beruht, das dem aus den Siedlungen und Gräberfeldern in Bulgarien ähnlich ist.

Mit der Herrschaft des Simeon wurde die Offensive der Bulgaren auf Byzanz wieder aufgenommen, was auch Rückendeckung erforderlich machte: folglich datiert aus dieser Zeit der Bau des Steinwalls und der Steinfestung von Păcuil lui Soare. In Anbetracht der gesamten Lage an der Niederdonau ist es ganz offensichtlich, daß nicht das Byzantinische Reich, das über eine mächtige Flotte verfügte dasjenige war, das daran Interesse hatte, den Süden der Dobrudscha und die Festung von Silistra vor einem Angreifer aus dem Norden zu schützen, sondern viel eher der vermutliche Angreifer selbst gewesen sein konnte. Folglich war die einzige Macht, die daran interessiert war, den Steinwall und die Festung von Păcuil lui Soare zu errichten das erste Bulgarische Zarat, und vom Ausgang des 9. und Beginn des 10. Jh. datiert auch der Anfang des Abbaus im Steinbruchverband von Basarabi.

Zur Zeit der Herrschaft der Komitopulen, nachdem die bulgarische Macht im Osten wieder erstellt war, ist der Steinwall wieder errichtet worden um die herkömmliche Grenze zurückzuerobern. Gewiß ist, daß der Einbau des Bruchstückes einer Inschrift des Dziphan Demeter in ein Kastellum, das zu einem Verteidigungssystem gehörte, für dessen Bau ein neuer Stein gebraucht wurde, den man aus den eigens dazu geöffneten Brüchen abgebaut hatte, zeugt von einer Baustage in der summarisch und hastig repariert wurde. Auf diese Weise wird die Meinung bestätigt, daß während der Herrschaft der Komitopulen (976—1001) der Norden der Dobrudscha in byzantinischer Gewalt war.

Während des Heereszuges des Swjatoslaw (969—971) erfuhr dagegen die byzantinische Macht an der Donaumündung eine Schwächung und machte unsichere Zeiten durch, die von den archäologischen Funden bezeugt sind.

Es liegt auf der Hand, daß die erneute Organisation der Grenzverteidigung durch die Soldatenbauern, die stark beeinträchtigt war von den Geschehnissen der Jahre 969 bis 971, die von den schriftlichen Quellen erwähnt werden, Verschiebung

gen der Bevölkerung und die Einfuhr von neuen sachkulturellen Elementen bewirkt hat. Die nächstfolgende Zeitspanne (976—1001) hat nicht zu dem Thema vorliegenden Studiums gehört, da die dies betreffenden Fragen früher geklärt wurden.

Obige Betrachtungen stellen zwei Aspekte heraus — zumindest besteht kein geschichtliches oder archäologisches Argument, das das umrissene Bild widerlegen würde, und wenn die historischen Elemente die Ausführungen auch nicht unmittelbar bestätigen, so sprechen sie doch indirekt dafür. Sicherlich stellen im gegenwärtigen Forschungsstand die obigen Behauptungen eine Vorstellung dar, die durch systematische topographische Forschungen zur Zeitstellung des Walls bestätigt oder widerlegt werden kann.

Die Erörterung dieser Frage ist auch für die Klärung der frühzeitlichen Anfänge des byzantinischen Limes an der Niederdonau von Bedeutung, denn ihrerseits kann sie einen wichtigen Beitrag dazu erbringen, die Rolle des Donauraumes in der Entstehung des rumänischen Volkes und der Schaffung der rumänischen mittelalterlichen Institutionen klarzulegen.